

Fonts del Montseny, un projecte per reivindicar el patrimoni fontinal

Òscar Farrerons Vidal

LA RECERCA

A Catalunya sempre ha tingut importància l'excursionisme, no sols com a activitat esportiva, sinó com una manera de conèixer el país, una forma d'excursionisme científic que s'origina amb l'Associació Catalanista d'Excursions Científiques a finals del segle XIX. Amb aquesta finalitat d'estudiar la natura, però també les tradicions, els costums, el patrimoni i l'art en els sistemes fontinals del Montseny, va néixer fa deu anys la recerca de les fonts.

Tot va començar l'estiu del 2010, quan el meu fill petit va preguntar: "Quantes fonts hi ha a Viladrau?" La resposta immediata va ser: "Una seixantena." Però el marrec no va quedar satisfet i vam anar a veure-les una per una. Primer aquelles on anàvem sovint, després les altres que anomenàvem, però no hi anàvem mai, i, finalment, les fonts més llunyanes que ja no recordàvem on eren. Per la Festa Major n'haviem visitat més de noranta. També les fotografiàvem, les dibui-

xàvem i n'escrivíem una petita fitxa per recordar històries, llegendes i allò que anàvem descobrint.

Aviat va fer falta recórrer a la gent gran del poble per a les fonts més amagades. I després a la bibliografia publicada: els llibres d'en Ferran Tolosa (2005), Margarida Feliu (1993), i, finalment, a la *Topografia mèdica de Viladrau* de n'Antoni Ariet Barberis (1915). Les visites de camp i les fitxes s'anaven incrementant i, animat, al febrer del 2013 vaig publicar *El paradís del Montseny*, un llibre que narra 12 rutes per Viladrau i rodalies i permet visitar 127 fonts. Avui en dia en tenim identificades 205 a Viladrau.

Les excursions fontinals amb l'educador ambiental Lluís Pages-petit, amb qui havíem visitat força fonts i n'havíem parlat a bastament, van fructificar en el llibre conjunt *El Montseny, 51 passejades per descobrir* (2016), en el qual vam narrar força més fonts de tot el parc natural del Montseny. També vam poder fer rutes fontinals amb molts experts dels pobles montsenyencs: Joan López Cortijo de Campins, Sisku Aragay d'Aiguafreda, Higiní Herrero de Sant Pere de Vilamajor...

El 2017 es publica el llibre *Matagalls*, en què, a més d'explicar la història de la muntanya i l'aplec que s'hi celebra, les fonts són un dels elements principals. Amb la professional col·laboració del farmacèutic Fortià Prat vam analitzar els paràmetres químicominerals de cent fonts del Montseny nord. Els resultats científics els presentàrem a l'International Conference on Water and Sustainability i a la revista *AUSA*, editada pel Patronat d'Estudis Osonencs.

Simultàniament, amb la col·laboració del fotògraf bredenc Adrià Corella, encetàrem el Projecte Fonts del Montseny, que pretén visitar, catalogar i estudiar totes les fonts de la Reserva de la Biosfera del Montseny, que té una extensió de 555 km², de manera que se'ns obria una tasca titànica, ja que no sabíem ni quantes fonts hi havia. L'eminent naturalista Martí Boda ens havia explicat alguna vegada que podia haver-hi unes 600 fonts. També hi havia estudis parcials i locals, però no una visió global de tota la Reserva de la Biosfera. Quan ja havíem fet la meitat de la feina, ens vam reunir amb Joana

Barber, directora del Parc, per veure quina era la millor manera de donar-la a conèixer. És aleshores quan es va decidir evidenciar la recerca en una exposició itinerant, organitzada conjuntament amb el Museu Etnològic del Montseny (MEMGA), per mostrar aquest ric patrimoni fontinal.

Mentre els quilòmetres s'acumulaven a les nostres botes muntanya amunt i avall, amuntegàvem milers de fotografies i centenars de fitxes explicatives, i rellegíem exhaustivament un centenar de llibres de temàtica montsenyenca, vam iniciar la nostra presència a les xarxes socials, fet que ens va permetre recollir molta informació local. L'èxit més gran va ser el plànol Googlemaps, en el qual es visualitzen totes les fonts del Montseny, amb coordenades, fotos i força explicacions (avui amb 150.000 visites).

Després de treballar un any sencer en els continguts de l'exposició, conjuntament amb el director Jordi Tura, la responsable del Centre de Documentació del Montseny, Gemma Font, i l'investigador Joaquim Mateu, l'exposició "Fonts del Montseny", patrocinada per les diputacions de Barcelona i Girona i la Generalitat de Catalunya, es va inaugurar el març del 2018 al MEMGA, i ha voltat per setze municipis catalans fins que va concloure, el març del 2020, a Mataró.

La recerca ha estat presentada a la comunitat científica internacional al Congreso Ibérico de Gestión y Planificación del Agua (Coïmbra, 2018), a l'International Congress on Mountains (Granada, 2018), al Congreso Nacional del Agua (Oriola, 2019), al Simposio sobre Conservación de Ecosistemas Fontinales (Barcelona, 2019)... i en revistes com *Tecnoaqua* (núm. 25, 31, 37). Però també en revistes locals i comarcals, tant especialitzades com d'interès més general: *Ausa* (núm. 178, 180, 183), *Quaderns de la Selva* (núm. 30), *Tagament* (núm. 85, 86, 90), *Revista de Vic* (núm. 41, 42), *Sant Feliu Diu* (núm. 38).

Les fonts del Montseny han aparegut als articles de les publicacions de les principals entitats excursionistes catalanes: *Muntanya*, núm. 929 (Centre Excursionista de Catalunya), *Excursionisme*, núm. 414 (Unió Excursionista de Catalunya), *Vêrtex*, núm. 280 (Fe-

deració d'Entitats Excursionistes de Catalunya). La recerca generada sobre fons del Montseny es pot consultar al repositori de la Universitat Politècnica de Catalunya (UPC): <https://futur.upc.edu/OscarFarreronVidal>. El 2019 es publicà el llibre *Racones del Montseny amb aigua*, que condensa part del que hem après fins ara.

Actualment tenim identificades nou-centes fons al Montseny. Estem impartint conferències i, juntament amb l'enginyera química Joana Lalueza, dirigim un Treball de Final de Grau de la UPC que pretén sintetitzar la recerca dels darrers deu anys.

FONTS I OCUPACIÓ HUMANA DEL MONTSENY

Els primers assentaments humans al Montseny es relacionen amb la presència de l'aigua com a element necessari per garantir la subsistència. A Aiguafreda, prop dels dòlmens neolítics de Serra de l'Arca, tenim fons que potser ja van sadollar la set als homes de fa quatre mil anys, com l'actual font del Saní sota els cingles homònims, i la Fontica a la Serra de Bruçdemí.

En el món antic, l'ocupació de noves terres aptes per al cultiu al Montseny va suposar també la localització d'aigua. Els poblats de la cultura ibera, tot i situar-se en turons, sempre es trobaven en llocs propers a deus d'aigua, com la font de ca n'Albert de Dalt al peu del castell de Montclús, construït sobre ruïnes ibèriques. En la cultura antiga les fons eren espais de salut i llocs sagrats vinculats al mite dels seus orígens. Aquestes fons se situen també als bassals del massís, allà on el poblament es va establir a partir de la romanització.

Pel que fa a les fons més antigues documentades, tenim la font Fresca (Aiguafreda), que apareix a l'acta de consagració de l'església de Sant Martí del Congost el 898. En època medieval també és molt habitual trobar la presència de fons en delimitacions de camps i castells, com ara les fons de Morer i Comafosca, a l'est i al sud respectivament del castell de Montsoriu, ambdues fons avui en dia malauradament perdudes.

El recurs de l'aigua corrent i potable ha condicionat des de temps immemorials la ubicació del poblament. Arreu del massís podem trobar una font prop de cada masia, com la font de Can Maynou de Gualba, la font de Can Suc de Mosqueroles, i fins i tot en aquelles masies a més altitud, com la font del Linyac de Tagamanent.

L'IMAGINARI

Més enllà del patrimoni material, les fonts i la puresa de les seves aigües formen part de la nostra identitat cultural en forma de mites o creences. Éssers fantàstics com nàiades es relacionen amb surgències d'aigua arreu de la muntanya, com és el cas de la font de les Nàiades o la font de Briançó (Fogars de Montclús), on les bruixes es trobaven per fer caure pedra. Les llegendes es desenvolupen en moltes fonts, a vegades relacionades amb el seu topònim, com la font dels Quatre a la vall de Santa Fe.

En altres casos, la tradició oral explica l'origen de les fonts, com la font dels Cincs Raigs (Sant Esteve de Palautordera). O com el relat de la font del Noi Gran de Viladrau: "Hi havia una vegada, un nen petit que no tenia força i sempre estava malalt. Un any en què hi va haver una gran sequera, els nois de la vila anaven a la font a buscar aigua, però ell no podia a causa de la seva salut; el noi, entristit, va començar a escapar-se de casa a la nit a buscar aigua i, cada vegada que baixava una garrafa, en feia un glop. Fins que es va convertir en un noi fort i gran que proveïa d'aigua a tot el poble."

ELS PRIMERS EXCURSIONISTES I ESTIUEJANTS

El Montseny va seduir els primers excursionistes de la Renaixença des del darrer terç del segle XIX. Artur Osona, pioner montsenyenc, va donar rellevància a les fonts del Montseny "d'aigua, abundosa, rica y fresca" i va esmentar, entre moltes altres, la font de la Teula

Font del Noi Gran, Viladrau (Fotografia: Òscar Farrerons, febrer del 2015)

(Fogars de Montclús) i la font de Matagalls (Viladrau), de la qual explica que “trepitjant herbas sense cap arbre, se baixa a la font de Matagalls, a 1690 metres y a mitja hora de la Creu”.

Ben aviat, els atractius del paisatge de la muntanya feren aparèixer hostals per allotjar aquests primers viatgers. A la vall de Santa Fe s'instaurà un dels primers centres turístics no urbans del Montseny per a la burgesia barcelonina, que cercava la bondat de les aigües de muntanya en les fonts del Frare i de Passavets.

Molts d'aquests nous racons i petites deus d'aigua van ser adequats a l'estil de la moda arquitectònica de l'època, buscant l'ideari modernista, i van quedar plasmats, a partir de la dècada de 1920, en les fotografies de les postals que es comerciaven com a record. Moltes altres fonts en pobles amb forta presència d'estiuejants es van refer seguint el mateix estil modernista, com la font d'en Bosch a Arbúcies, la font Can Blanxó a Gualba o la font de la Granota a Aiguafreda.

A l'època romana era molt habitual l'ús d'aigües termals, però aquesta tradició s'anà perdent i no serà fins al llarg del segle XIX que hi haurà una recuperació del culte medicinal de les aigües termals. A la Garriga, l'aigua de la font del Pou Calent serà recuperada per a aquest nou ús a mitjan segle XIX. Amb l'arribada del ferrocarril i el desig del gaudi fontinal, les fonts antigues foren remodelades seguint els canons de l'arquitectura modernista similar a les seves torres elegants. És així com es bastí la bonica font del Passeig, o la impressionat font de Santa Digna, dissenyades l'any 1915 per l'arquitecte Manuel Raspall.

FONTADES I APLECS DEL MONTSENY

Les fontades i els aplecs representen el lleure dels primers estiuejants a la muntanya. A Aiguafreda, a la font del Lleó, els estiuejants s'hi apropaven abillats com si anessin a un acte social a la capital. També a la font Pintoresca de Breda se celebrava un fontada des de la data de la seva reinauguració el 1912.

Font de la Teula, Fogars de Montclús (Fotografia: Adrià Corella, març del 2019)

Font d'en Bosch, Arbúcies (Fotografia: Adrià Corella, agost del 2017)

Les velles fonts redescobertes pels estiuejants s'impregnaren de l'esperit modernista i noucentista. Fonts antigues es redissenyen i es dediquen a escriptors i poetes, com la font d'En Vila (terme municipal del Montseny), dedicada a Joan Maragall. El 1936 Marià Manent va proposar d'arranjar l'antiga font de l'Oreneta com a homenatge a Guerau de Liost. Francesc Vendrell, propietari de Can Pons, també va impulsar la renovació de l'antiga font del mas per la neoclàssica font de Montserrat, al gust dels estiuejants per celebrar les fontades.

Una menció especial mereix l'activitat d'arranjament de fonts duta a terme des de l'Aplec de Matagalls, en què cada any, des del 1950, s'inaugura o es restaura una font. La font Claretà (Viladrau) i la font d'en Bresc (el Brull) destaquen d'entre una cinquantena d'exemples.

LES FONTS PERDUDES

El projecte Fons del Montseny no tan sols ha estudiat les fonts actuals, sinó també aquelles deus que apareixen en les cròniques antigues, en els llibres d'història i en la memòria de les persones grans. Moltes vegades, quan hem preguntat als avis del poble per una font, ens acompanyen cap al lloc i, assenyalant una bardissa, ens diuen: "Aquí hi havia la font." En la majoria dels casos, les fonts han deixat de ser bàsiques per garantir el subministrament d'aigua a poblacions, per això han desaparegut oblidades a la muntanya, com ha passat amb les fonts del Petricó o de la Perdiueta (Breda).

A vegades les fonts es perden perquè són canalitzades cap als masos propers per aprofitar tota l'aigua per a les tasques agrícoles, com la font de la Llobera (Seva), d'en Rovelló (la Garriga) o dels Peixos (Arbúcies). En altres casos, les fonts estan seques perquè els moviments subterranis de l'aigua i les captacions les han deixat eixutes, com la font de Mas Gelat (Sant Feliu de Buixalleu).

Algunes fonts estan a tanta altitud que quasi no tenen recorregut subterrani, cosa que fa que ragin de manera discontinua i, per tant,

Font de Santa Digna, la Garriga (Fotografia: Adrià Corella, abril del 2017)

Font de l'Obra, Tagamanent (Fotografia: Adrià Corella, març del 2017)

s'obliden, com ha succeït a la font de l'Obra, dessota el Tagamanent. O bé la seva ubicació en llocs amagats o poc transitats avui dia fa que restin oblidades, com la font Monner (Sant Pere de Vilamajor) o en sots embardissats com la fonteta de Can Perepoc (Campins).

La societat actual ha oblidat les festes que es duïen a terme al voltant de les fonts, per aquesta raó està tan amagada la que en el seu dia va ser la famosa font de Sant Ferran de Campins, i avui cal buscar-la entre els matolls per trobar una ruïna de murs secs. També està coberta d'esbarzers, i sense aigua, la font de Santa Eugènia, un dia *alma mater* del veïnat de Santa Eugènia del Congost.

LA INDÚSTRIA DE L'AIGUA

Des de la segona meitat del segle XX, apareix al Montseny una nova forma d'explotació dels recursos naturals: les embotelladores industrials d'aigua natural. Una de les primeres fonts que va comercialitzar les seves aigües fou la font de les Pipes (Arbúcies). Altres fonts explotades com a manantials són la font del Regàs (Arbúcies) o la font Alegre, comercialment venuda com Aigua de Viladrau.

A inicis del segle XXI ha aparegut una nova indústria de l'aigua, que potencialment podria afectar també les fonts. Es tracta d'una embotelladora de líquats vegetals, instal·lada al poble de Viladrau, la matèria primera principal de la qual és l'aigua de Montseny. Actualment l'empresa adquireix l'aigua a través de la xarxa local de Viladrau, i ha implantat un sistema de gestió ambiental d'acord amb la ISO 14001. Esperem que aquesta indústria d'aigua no afecti les properes fonts de l'Avi, Mas Molins o del Castanyer, per exemple.

ESPais PATRIMONIALS AL VOLTANT DE LES FONTS

Cada veïnat o poble del Montseny té les seves fonts més estimades, aquelles que representen un espai patrimonial propi. Les trobem

en camins històrics, com la font Borrell (Sant Pere de Vilamajor) de pujada al turó de Sant Esteve, o la font de les Acàcies (Cànoves), parada tradicional en l'excursió cap al Castanyer Gros d'en Cuc a Vallforner. Un altre brollador de caràcter identitari és la font del Conill a la part alta de la pista Garolera, prop de Santa Fe. Algunes deuen el seu caràcter patrimonial a l'abundància dels seus dolls, com la font de Maria Negra d'Arbúcies, o a la qualitat de la seva aigua, com la font Canyonal (Riells i Viabrea).

Hi ha fonts amb construccions fermes i reconegudes durant anys, en què el valor natural de l'entorn augmenta amb el valor cultural que els veïns hi han afegit, com els recitals de poesia que es fan anualment a la font d'en Pinós (Aiguafreda). En el cas d'Aiguafreda, la poesia està íntimament lligada a les seves fonts, com ho testimonia un divertit poema del 1927 de Josep Asmarats en què narra de manera còmica seixanta fonts als seus vorals.

Moltes fonts urbanes han perdut la deu d'aigua natural i ara estan connectades a la xarxa municipal, però no per això han deixat de tenir interès patrimonial, com la font del Pujol a l'extrem sud del nucli urbà de la parròquia de Sant Julià de Montseny, o la font del Safareig de Joanet, veïnat més septentrional del terme d'Arbúcies.

Les fonts del Bon Humor i de Can Salau són dues de les fonts de bomba que hi ha a Arbúcies, edificades el 1908, quan es va decidir instal·lar el sistema de bomba en els pous existents a diferents carrers de la vila per facilitar l'extracció d'aigua.

Prop d'esglésies o a les places majors dels pobles no pot faltar mai una font. Així tenim la font de Sant Joan de Campins (1925) i la font de la plaça d'Aiguafreda (1871). Les rectories també tenen la seva font, com la font de la Germana Josefa a Viladrau o la font de la Rectoria de Gualba, darrere l'església de Sant Vicenç. Hi ha fonts modernes, com l'actual font de Ca n'Enric del Figaró, que potser podrà esdevenir un punt de trobada singular per als excursionistes que s'endinsen a l'obaga Vallcàrquera.

Font de Maria Negra, Arbúcies (Fotografia: Adrià Corella, maig del 2018)

CONCLUSIONS

La recerca analítica ha permès concloure que l'altitud és un valor decisiu en la baixa mineralització de les fonts del Montseny nord i est, mentre que la zona oest acull fonts amb aigua més mineralitzada i menys sensibles al vector altitudinal. El pendent i el desnivell entre fonts analitzades, més pronunciat al nord que als altres àmbits, i les formacions geològiques per on circula l'aigua, més variades i algunes carbonatades a l'est i oest, determinen el grau de mineralització de les tres zones estudiades. La composició majoritària de les aigües de les fonts del Montseny és bicarbonatada càlcica. Les correlacions principals entre els valors minerals, en el Montseny es produeixen en la conductivitat-duresa, clorur-sodi i duresa-calci en totes les zones geogràfiques, i altres correlacions apreciables són conductivitat-calci, bicarbonat-duresa al Montseny nord i est. Les aigües de major qualitat i, per tant, lliures de nitrats, es troben al Montseny nord en un 100% de les mostres, mentre que en les del Montseny est aquest percentatge és del 97% i a l'oest del 78%, associat sempre a activitats antròpiques.

Els que fa temps que estem donant voltes pel Montseny ens adonem que, malauradament, de mica en mica els dolls d'aigua de les fonts es van aprimant, les construccions que les ennoblien s'han anat degradant, i, si ho comparem amb les antigues postals, en què la font era un element central de la vida, on es feien les fontades, on hom dipositava el llegat cultural i natural de l'aigua, en adonem que cal preservar aquests racons com a font de coneixement. Les fonts han perdut la funció de punt de trobada festiu de què gaudien ara fa anys. Per això portem a terme el nostre estudi, però no sols com un treball teòric, sinó que volem animar a tothom, caminant i passejant, a redescobrir les fonts per apreciar aquest bé tan valuós. Conservar les nostres fonts, en aquesta societat de les presses i de l'aigua embotellada, és una feina heroica i necessària, és una tasca de tots: administracions, societat civil, associacions... Recuperem el gaudi de les fonts. Que els nens tornin a jugar als xaragalls de l'aigua, que tornin els enamorats a les fonts, que hi tornin els poetes!

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- ARIET BARBERIS, Antoni (1915). *Topografia mèdica de Viladrau (Montseny)*. Barcelona: Fidel Giró Editor, 220 p. + 12 fulls de làmines.
- FARRERONS VIDAL, Òscar (2013). *El paradís del Montseny. Les fonts de Viladrau. 12 rutes per descobrir-les*. Col·lecció “Llibres de Muntanya”, núm. 32. Sant Vicenç de Castellet: Farell, 127 p.
- (2017). *Matagalls: la muntanya i l'aplec*. Col·lecció “Llibres de Muntanya”, núm. 48. Sant Vicenç de Castellet: Farell, 111 p.
- (2019). *Racons del Montseny amb aigua*. Col·lecció “Llibres de Muntanya”, núm. 55. Sant Vicenç de Castellet: Farell, 112 p.
- FARRERONS VIDAL, Òscar; PAGESPETIT BLANCAFORT, Lluís (2016). *El Montseny. 51 passejades per descobrir*. Col·lecció “Llibres de Muntanya”, núm. 44. Sant Vicenç de Castellet: Farell, 124 p.
- FELIU I PORTABELLA, Margarida (1993). *Viladrau*. Col·lecció “Quaderns de la Revista de Girona”, núm. 45. Subcol·lecció “Monografies locals”, núm. 25. Girona: Diputació de Girona / Caixa de Girona, 96 p.
- TOLOSA CABANÍ, Ferran (2005). *Viladrau. Un munt de noms i d'imatges*. Palma (Mallorca): Taller Gràfic Ramon, 256 p.

WEBGRAFIA

Universitat Politècnica de Catalunya (UPC): <https://futur.upc.edu/OscarFarreronsVidal>